

Mele Mehmûdê Bazîdî
Mem û Zîn

Mem û Zîn

•
Mele Mehmûdê Bazîdî

Mele Mehmûdê Bazîdî
Mem û Zîn

PIRTÛKXANEYA EHMEDE XANÎ: 25/1

Gerinendeyê Weşanê
Lal Laleş

Edîtor
Yaşob Tilermenî

Derhênerê Dîtbarî
Şener Özmen

Mîzanpaj
Lîs

Redaksiyon - Amadekarî
Mîran Janbar - Şêxmûs Sefer

Çapa Yekem
Gulan 2007

Çap
Barîş Matbaa-Mücellit / Stenbol

JI BILÎ DANASÎNÊ BÊYÎ DESTÛRA
NIVÎSKÊR Û WEŞANXANEYÊ
BI TU AWAYÎ NAYÊ KOPIKIRIN

ISBN
978-975-6179-31-4

© LÎS

LÎS BASIN-YAYIN PAZARLAMA
ORGANİZASYON REHBERLİK ve DANIŞMANLIK
Kooperatif Mah. Sanat Sokağı
Diele Apt. No: 2 Yenişehir/Diyarbakır
Tel: +90 412 228 97 76
Faks: +90 412 228 73 30
e-mail: wesanenlis@yahoo.com
www.wesanenlis.com

Mem û Zîn Mele Mehmûdê Bazîdî

Veguhestina Ji Tipên Erebi
Xelil Duhokî

Mele Mehmûdê Bazîdî • Di sala 1797'an de li bajarê Bazîdê ji dayik bûye. Bi giranî xebatên xwe bi zaravayê Kurmancî dinivîsîne. Şerefnameya Şerefxanê Bedlîsî jî zimanê Farisî werdigerîne zaravayê Kurmancî. Di heman gavê de, helbestan jî zimanê Erebbî, Osmanî û Farisî werdigerîne zimanê Kurdî.

Mele Mehmûd pirtûka bi navê "Adab û Risûma Kurdan" (Erf û Adetên Kurdan) bi zaravayê Kurmancî nivîsiye. Di sala 1860'yî de bi qasî 40 çîrok û serpêhatiyên Kurdî wek pirtûk diweşîne. Li gor çavkaniyan di sala 1863'an de çûye ser dilovaniya xwe.

*Di warê zanistê de ji bo xwendinê berhemên herî nû tercîh bikin.
Di wêjeyê de jî her timî yê herî kevin bixwînin. Klasîk her dem
modern in.*

Amy Lowell

Mem û Zîna Mela Mehmûdê Bazîdî

Bêşik çîroka Mem û Zînê beriya Mela Mehmûdê Bazîdî, berhema nemir a helbestvanê mezin Ehmedê Xanî tîne bîra meriv.

Bi rastî jî hem nav û naveroka pirtûkên wan yek e û hem jî Ehmedê Xanî *-bi eslê xwe ji Xana Hekarî be jî-* mîna Mela Mehmûd, ew jî Bazîdî ye.

Cihêti di du xalan de heye: Yek; berhema Ehmedê Xanî helbest e û ya Mela Mehmûdê Bazîdî pexşan e. Dudu; berhema Ehmedê Xanî bi qasî 120-130 sal beriya berhema wî hatiye nivîsîn. Bi gotineke din Mela mîna xwendekarê Xanî jî tê hesêb.

Bêşik Mela Mehmûd di bin tesîra Ehmedê Xanî de maye, ku ev jî ne qisûr e. Hem Ehmedê Xanî û hem jî Mem û Zîn îro jî tesîrên xwe bihêz didomînin. Lê ev rastiyên hanê girîngiya berhema li ber destê we û ya nivîskarê wê kêrnake.

Jixwe Bazîdî, di destpêkê de qala Ehmedê Xanî dike û welê destpê dike:

"...bi zimanê Kurmancî, di tarîxa hezar û şeşsedî de, di qeseba Bayezîdê de, hezretî Ehmedê Xanî kitêba ku telîf kiriye bi wezn bi navê Mem û Zînê, aşiq û maşûq, li wechê muxteser beyana wan dike."

Ew, ne bi tenê bi alîkariya Jaba, Ehmedê Xanî dide nasîn; her wiha bi rêya vê pirtûkê, berhema "Mem û Zîn"ê bi pexşanî diyarî gelê xwe dike.

Di pirtûkê de jî, têgehên ku hemû dinyaya wêjeyê li ser dilerizin, bi hemû giranî û xweşikariya xwe hene.

"*Evîn*", di dîtina pêşîn de evîn, evîna ji hesab û aqilan dûr, evîna saf, evîna bi mirinê re heval; "Hevaltî", hevaltiya ku di rêya wê de mal tê şewitandin, mal tê wêrandin, bêyî ku gavekê tereddût bête kirin; "*Hesret/kovan*"a ku meriv roj bi roj dihelîne, hesreta ku meriv bi ber mirinê ve diajo, ha di nava zindanê de ha di nava serayê de; "*Hesûdî*", hesûdiya ku bi xayîniyê re bûye yek, hesûdiya ku nan hûr dike xwîna meriv; "*Mêrxasî*", mêrxasiya ku di bêhnekê de Beko mîna berateyekê dişîne gorê; "*Xeyal/Xewn*", xeyal/xewn(ên) ku bi sedan sal in di zimanê Xanî de bi helbestî, di zimanê Bazîdî de bi pexşanî, di zimanê gel de bûye çîrok, bûye kilam bûye vegotina devkî; "*Wargeh*", wargehek pîroz, Cizîrê û Dicle û çiyayên ku ji hebûna xwe vir ve bûne niv-xwedayên heman erdnîgariyê; "*Hêvî û hêvî-şikestin*"... "*Keç û xort*"... "*Dawet û govend*"... "*Dîwan*" û hikum"... "*Cil û berg*"... "*Seyd û seyran*"... "*Qelleşî û poşmanî*"... "*Şîn û girî*"... "*Sebir û ders*"... Tev di "*Çîroka Mem û Zînê*" de bi awayekî lihevhatî, bêyî haya meriv jê çêbibe di bin hişê meriv de yek bi yek cih digrin.

Lewra divê em qîmeta Nivîskar û berhema wî baş bizanibin. Lewre divê camêr û canikên ku gelek wext berê li ser Mela Mehmûdê Bazîdî nivîsandine, di vê pêşgotinê de cihê xwe bigrin.

Zanyarê Kurd û xebatkarê civakê yê bi nav û deng Mela Mehmûd Bazîdî, di sala 1797'an de li bajarê Bazîdê (Bayazîd) ji dêya xwe bûye. Di xortaniyê de wî Quran xwendiyê, di nav edebiyata bi zimanên erebî, farisî û tirkî de kûr bûye û zimanên wan bê qisûr zanibûye.

Wî lêgerînên xwe yê zanyarî pêşîn li bajarê xwe kiriye, paşê jî li Tewrêzê. Bi dû rêwitiya xwe ya li Farizistanê re, ew vedigere Bazîdê, dibe serwêrê medresê û di nav hemwelatîyên xwe de zû tê naskirin. Lê piştî ku serekê eşîra Kurdan a bi nav û deng li Bazîdê ji text tê avêtin, ew cîguhastî Erzîromê dibe û li wira karê mamostatîyê berdewam dike. Bazîdî xwedî qedîrekî bilind bûye, ji bona wê yekê ye ku navê wî li gelek mizgeft û medreseyan bajarên cuda kirine.

Hurmata wî di nav karmendên dewletê yê Tirkîya Osmanîyê de jî hebû. Hikûmdarên sultanîyê çend caran ew wek qasîdê xwe şandine bal serekên serhildanên Kurdan ên li wilayetên Botanê û Hekariyê ji bona ku ji wan re bikeve nava peywendîyan. Lê jê re bîngehek heye ku em bêne ser wê haweriyê ku pevgirêdanên Mela Mehmûdê Bazîdî yê surî (bi dizî) bi serokên serhildanên Kurdan re hebûn. Wisa xuya ye ku wî hewl dida sipartinên hikûmetê ne ku ji bo berjewendîyên Tirkîya Osmanîyê, lê ji bo kara Kurdên têkoşer pêk bîne.

Hikûmeta Tirkîyê destpê kir, şik bire ser Mela Mehmûd ku ew bi isyankiran ve girêdayî ye. Wî pêşîn sirgûnî Wanê dikin, paşê digrin, davêjine zindanê, lê piştî 15 rojan berdidin. Mela Mehmûdê navdar, wek dibêjin, qedirê xwe di destê xwe de digirt û nedihîşt ku cezayeke ji wê zêdetir bidine wî. Lê dîsa jî ew ji çavê hikûmetê ket. Piştî wê di nav bext û qedera Mela Mehmûd de ecêbên giran bûn.

Di dema şerê Rûsiyayê-Tirkîyê (salên 1853-1856) de birayê wî şehîd ket. Piştî têkçûna Tirkîyê, kar û barê kurên wî ku bazirganî dikirin, her diçû xirabtiyê dibû. Di wan rojên

ji bona M. M. Bazîdî giran de, zanyar û dîplomatê ûris A. D. Jaba hawara xwe li wî dadixe û daxwaza alikariyê jê dike. Di gulana sala 1856'an de ew dibe konsûlê Erziromê. Hema wan çaxan ji akadêmîk A. Dornê ji Pêterbûrgê ji A. D. Jaba re pêşniyar dike ku desthilatdariya xwe bi kar bîne, ji bona berhevkirin û lêkolîna materiyalên bi zaravayê Kurmancî.

Piştî sala 1856an Mela Mehmûd di hêla lêgerînên ziman, dîrok û çanda Kurdan de dibe mamoste, ronahîdar û karmendê A. D. Jaba. Ew bi alikariya Kurdên xwende û xasma M. M. Bazîdî, gelek destnivîsarên Kurdî berhev dike û ji Akademiya Zanyarî ya Pêtersbûrgê re dişîne. Di nav wan da hinek destnivîsarên Mela Mehmûd jî hebûn ku der heqa dîrok, êtnografiya û zargotina Kurdan de bûn. Ji wê demê vir ve navên zanyarên Ûris û Kurd gelek caran bi hev re tê ser zar-zimanan û ew nav yekser bi herfên zêrîn ketine nava dîroka Kurdzanîyê.

Di salên 1858-1859an de M. M. Bazîdî gramera Erebi-Farisî-Kurdî ya Eli Teremoxî (dawîya sedsala XVI û destpêka sedsala XVII) ji ber digre (kopî dike) û jê re pêşgotinekê dinivîse. Di wê de, ew der heqa jînenîgariya Eli Teremoxî de malûmatîyan dinivîse, qalâ hin zanyarên Kurd û nivîskarên gramera Kurdî dike, der heqa rola xwendina di dibistanan de li nav jiyana çandî ya Kurdistanê de tîne ber çavan.

Mela Mehmûd yek ji sê xudanên diyalogên bi Kurdî-Fransî ye ku berhemeke ji bona hînbûna zimanê Kurdî ye. Di wê de weke 3 hezar diyalog hene ku çend aliyên jiyana û debara Kurdên Tirkiyê di sedsala XIXan de tînine ber çavan. Di wê de malûmatî hene der barê erf-edet, rabûn-rûniştina Kurdan de, îzbatiyên dîrokî yên der heqa eşîretên Kurdan û tiştên mayîn de hatine destnîşankirinê.

A. D. Jaba, ku di sala 1880'yî de karê wergera wan gotûbêja ser zimanê Fransî bi ser hev de tîne (xilas dike),

di pêşgotina wê de dibêje ku niyeta wî heye jînenîgariya alîkarê xwe yê dilsoz Mela Mehmûdê Bazîdî binivîse. Dibe ku konsûlê Êrîsan sozên xwe pêk anîbe jî, ji ber ku ew merivekî ciddî bû, lê destxeta der heqa wê yekê de negihîştîye destê me.

Hema di wan çaxan de M. M. Bazîdî bi pêşniyara A. D. Jaba pirtûkeke hewaskar dinivîse, bi sernivîsa "Rabûn-rûniştin û erf-edetên Kurda" û di wê de der heqa tîmtêla Kurdan, dem-dezgehên wan, leyistik û sazbandiya gelêrî, der heqa huner û çanda Kurdan de radixe ber çavên xwendekaran. Ew pirtûk di sala 1963'yan bi wergera Êrîsî ji aliyê Kurdzan M. Rûdênkoyê ve hatiye çapkirinê.

Ji namên A. D. Jaba, ku wî şandîye Pêtersbûrgê, em pê dihesin ku bi hêvîkirina wî Mela Mehmûd Bazîdî wek berdewama xebata dîrokzanê Kurdan ê bi nav û deng Şerefexanê Bîtlîsî, xebateke dîrokî "Dîroka Kurda ya nû" (weke 1000 rûpel) nivîsiye. Di wê pirtûkê de dîroka weke heftê salan (ji salên 1785-1786 hetanî salên 1857-1858) ya navçeyên Kurdan ên sereke dihate ber çavan. Mixabin, em nizanin çî hatiye serê wê pirtûkê. Xuya ye ku destnivîsara wergera nivcomayî di arşîva A. D. Jaba ya Smîrnê de maye. Tenê wergera Fransî ya "Pêşgotina" wê pirtûkê hatiye parastinê ku A. D. Jaba kiriye û der heqa vê yekê de Kurdzan Y. Ç. Vasîlyêvayê di gotareke xwe de nivîsiye.

A. D. Jaba bi Mela Mehmûd Bazîdî re tevayî koleksiyona destnivîsarên Kurdî yên herî tam û mezin (weke 50 heb) ên der heqa folklor, dîrok, êtnografiya, zimanê Kurdan de berhev kirine. Ew kolêksiyon weke 90 salan çap nebûn, hetanî sala 1957'an M. B. Rûdênkoyê ew di xebatên Pirtûkxaneyê Pêtersbûrgê ya bi navê Saltîkov-Şêdrîn de neda weşandinê û naskirinê; lê di sala 1961'ê de xebateke wê ya bi navê "Der heqa destnivîsarên Kurdî yên li Leningradê" ronahî dît.

Para koleksiyonê ya herî sereke -ew destnivîsarên

helbestvanên Kurdan ên sedsala navîn ên herî bi nav û deng Feqiyê Teyran, Melayê Batê, Melayê Cizîrî, destnivîsarên sertaca helbestvaniya Kurdan “Mem û Zîn”a şayîrê bi nav û deng ê sedsala XVIIan Ehmedê Xanî û yên mayîn in. Di wê koleksiyonê de, ku piranî bi hereket û hewldayîna Mela Mehmûdê Bazîdî hatiye sazkirinê, destnivîsarên wisa degme hene, wek em bêjin ên şayîrên mezin Harîs Bîtîsî, Selîm Silêman, Durfîşanî, Remedanî, Mûradxan Bazîdî, ku kubariya edebiyata Kurdan a klasîk in. Bi saya wê koleksiyonê em pê hesiyana ku vêrsiyonên Kurdî yê destanên “Leyl û Mecnûn”, “Yûsif û Zelîxe”, “Zembîlfiroş” hene.

Bi alîkariya Mela Mehmûdê Bazîdî A. D. Jaba cara pêşin ferhengên Fransî-Kurdî û Kurdî-Fransî û wisa jî ferhenga zaravayên Kurdî yê Hekarî-Rewandî amade kir.

Mela Mehmûdê Bazîdî di dema karkirina xwe ya herî adan de - salên 1858-1859'an- bi pêşniyara A. D. Jaba destpê dîke “Şerefnamê”ya Şerefxanê Bîtîsî ji Farîsî werdigêrîne Kurdî, zaravayê Kurmancî. Ew werger di hêla zanariyê de gelekî baldar e. Ya pêşin, ji ber ku ew hetanî niha dîroka bi zimanê Kurdî ya tek-tenê ye. Ya dua, destnivîsara Pirtûkxaneyê Rûsîyayê ya gelî (Pirtûkxana dewletê ya berê) de bi destê Mela Mehmûdê Bazîdî hatiye nivîsandin. Kurdzanên Pêtersbûrgê ev yek û her wiha ew jî, ku van dehsaliyên paşin li bal Kurdan, xasma ronakbîran, daxwaza bi zimanê dayika xwe dîroka gelê xwe bixwînin rû daye, dane ber çavan û di sala 1986'an de ew destnivîsar bi cûrê faksîmilê (teksîr) çap kirin û kirine milkê xwendekarên Kurdîaxêv. Di hêlekê de jî ew fersendek e ku mîrata kedkarê kurdan ê sedsala XIXan re nas bin.” (*Wergera ji Ūrisî: Têmurê Xelîl. Ji “<http://www.pen-kurd.org>”ê*)

Bawer dikim ev nivîs bi tenê qîmeta Mela Mahmûdê Bazîdî bi tevahî derdixe rastê. Lê li gorî nivîskariya wî, zanariya wî, civakhezîya wî û têkoşerîya wî di nava Kurdên

Tirkîyê de gelek kê m tê nasîn.

Pirtûka wî ya bi navê "Erf û Edetên Kurdan" di sala 1998'an de ji alî "Weşanên Pêrî" ve li Stenbolê, lê bi zimanê Tirkî çap bûye. Di "Notê Weşanger" de tê gotin; "Ev pirtûk heya nûha bi Rûsî (1963), bi Erebi (1972), bi Kurdî-Soranî (1981) û bi Tirkî, bi çar zimanan; çapa çaremîn ji alî Weşanxana me ve çapa wê pêk hatiye."

Mîna ku di wê pirtûkê de de jî hatiye qalkirin, M. P Rudenko, ji bo Mela Mahmûdê Bazîdî dibêje ku: "Dikarim bibêjim ku gelê Kurd, di parastina gencîneya Kurd de, deyndariya Mela Mahmûdê Bazîdî, bêdawî ye. Ger alikariya wî û ya Aleksandr D. Jaba nebûya, dê der heqê wêje û çanda Kurdan a di serdemî navîn de pir tişt nehatiba zanîn"

"Mela Mahmûdê Bazîdî kesekî di sedsala 19mîn de ji pisporiya ol û ziman hatiye nasîn. Di nivîsên xwe yê edebî de hunermendekî mezin e..."

Min wergerandina pêwîstiya vê pirtûkê, ji Rûsî Kurmanciya jêrîn, xasma ji bo ku civata Kurd orf û edetên xwe yê kevn nas bike... Lewre hinek orf û edet li ber jibîrbûnê ne. Mîna ku tê zanîn Xanima Rûdenko, bi xebatek mezin ev berhem wergerandiye Rûsî û bi wê jî nema ye, nîşanê gelek pisporên Kurd daye û bi jêrenotan ve gelek çavkaniyên girîng nîşan daye." (Dr. Şükriye Resul, *Endamê Pêwendiya Zanîngeha Heulêr/1981*)

Dîsa Xanima Rûdenko, di sala 1963'an de li Lenîngradê (Petersburg) di "Ji bo çapa Rûsî Pêşgotin"ê de dibêje ku;

"...Xusûsiyeta wî ya herî balkêş bi huner û xwediyê hizirîneke gelek firehbûn bû. Jixwe ji ber vê hunera xwe gelek materyal gihandiye me. Mela Mahmûdê Bazîdî, bi Erebi, Farisî û Tirkî pir baş dizanîbû û nivîskarekî di van zimanan de berhem dabû. Ji kesên herî bi nav û deng ê dewra xwe bû."

Aleksandr D. Jaba Polonî bû. Lê Kostîlê Rûsyayê yê Erziromê bû. Li ser ziman û çanda Kurdî gelek xebitiye. Xebatên wî bi navê "*Recueil de Notices et Extraits Kurdes*" di sala 1860'an de li Petersburgê çap bûye. Jaba, bi Kurdî'jî hîn bûye û bi rewşenbîrê Kurd Mela Mahmûdê Bazîdî û gelek Kurdên xwedî kesayetî re der heqê Kurd û Kurdayetiyê de zanebûna xwe bi pêş de biriye.

Jaba ferhengê Kurdî-Fransizî, ferhengê axaftinê amade kiriye. Xebatên Jaba ji alî Akademiya Zanyariya Rûs û Mûzexaneyê Asyayê ve piştgirî hatiye dayîn. Bi xwestin û pêşniyariyên Rojhelatnas Bernhard Dorn (1805-1881) folklorê Kurdî, Ziman û Wêjeya Kurdî, etnografya û li ser Dîroka ve Kurd xebat kiriye.

Tevkariya Jaba ya herî mezin ji Kurdolojiyê re bi alikariya Ferdinand Justi ve ferhenga ku bi 15.000 peyv ve "Kurdî-Fransî" amade kiriye, ew e. (*A. Jaba, Recueil et Resits Kourdes, St. Petersburg, 1879*) (PUKMedia).

Bi rastî jî seranserê Kurdistanê di nav hemû Kurdan de Destana Memê Alan hem bi navê xwe yê orjînal hem bi navê ku Ehmedê Xanî lê kiriyê Mem û Zîn her û her têne gotin; hem bi awayê kilamê hem bi awayê çîrokê.

Ji ber vê yekê çiqas xebat li ser vê mijarê bêne kirin jî, ne mijar, ne çîrok, ne jî vegotin ji qîmet de nakevin. Ji ber ku mijar, bûyerên di nava mijarê de diqewimin, mîna ku gelek pisporên edebiyatê dibêjin, bi dewlemendiya xwe ji destanên yewnanî yan ji Hamleta Shakespeare ne kêmtir e.

Lewre Mela Mehmûdê Bazîdî, ne bi tenê şexsiyeta xwe ya pîralî, rewşenbîr, têkoşer, mamosta û diplomat, lê bi aliyê xwe yê edebî jî gelek xurt e. Bila neyê jibîrkin ku zimanê Kurdî ne bi tenê di serdema bîst-bîst û yekan de di bin zor û zehmetiyê de ye. Di wan demên ku nivîskar tê de

jiyaye jî, zehmetî û zorî ji îro ne kêmtir bûn. Ev rastiyên hanê di nava xetên Elmedê Xanî de eyan beyan li rastê ye.

Di encamê de Mela Mehmûdê Bazîdî, bi rasteqîn ji pêşewayê pexşana zimanê Kurdî ye.

Par van deman bû, kek Lal Laleş cara pêşiyê qala projeya rêzepirtûkan ji min re kiribû. Lê ji ber ku gelek caran, gelek kes, qala gelek projeyan dikin, heyf û mixabin, bi piranî jî ew projeyên ku di nava xwe de balkêş, xweşik û ronak in, herçî ku diçe kevn dibin, ji rojevê dikevin, nîvçe dimînin an yekser têne jibîrkirin.

Lê bi sê hefteyan berê li ser vexwendina kek Lal Laleş û Kawa Nemir dema ku me hev û din li buroya Weşanên Lîsê dît, eşkera bû ku proje li ser gotinê nema bû û bi navê "Rêzepirtûkên Elmedê Xanî" hatibû ber çapê.

Ez bawer im dê berhemên vê rêzepirtûkê ne bi tenê di pirtûkxaneyê kesên pispor de, di pirtûkxanê malên hemî xwendekarên zimanê Kurdî de, heke ne xwendekar be jî, di destê dostên zimanê Kurdî de, cihê xwe yê taybet bigirin.

Ji ber ku ziman; nasname ye, hebûn e, kesayetî ye, pêşeroj û paşeroj e.

Sedat Yurtdaş
30 Avrîl 2007/ Amed

Mele Mehmûdê Bazîdî

Mele Mehmûdê Bazîdî, di sala 1797'an de li bajarê Bazîdê ji dayik bûye.

Navê wî, Mehmûd ji aliyê malbata wî ve hat lêkirin. Gava mezin bû û li medreseyan dest bi xwendinê kir û bû mêlayekî qenc, jê re Mele Mehmûd hate gotin. Ji ber ku malbata wî ji bajarê Bazîdê ye û ew bixwe jî li wir hatiye dinê, leqeba Bazîdî bi navê wî ve girtiye û jê re Mele Mehmûdê Bazîdî hatiye gotin.

Mixabin roja koçdawiya vî zatî ji aliyê me ve, bi vebir nayê zanîn. Lê tê zanîn ku heta salên 1860'î jiyaye. Lewre di wê mêjûyê de jî berhem nivîsîne. Paşî belgeyek bi destê me ket ku tê de koçdawiya Mele Mehmûd 1863 nivîsandibû. Me ew yek li vir qeyd kir.

Mele Mehmûd, li Bazîdê zarokatiya xwe derbas dike. Di

nav zarokên cîranan de, dilîze; bi wan re radibe û rûdinê. Ev kar heta digihîje dema xwendinê didome. Dû re dest bi xwendina Qurana pîroz dike. Mewlûda Bateyî û Nehcûlenama Mele Xelîlê Sêrtî dixwîne. Ji bo xwendina Nûbara Ehmedê Xanî û pirtûkên din derbasî medreseya Bazîdê dibe. Di nav feqîyan de radiweste û bi wan re dixwîne. Piştî demeke ku dersên wî bi pêş ve diçin, êdî wekî giraniya feqiyên Kurdistanî dikeve rêza medreseyan. Di gelek medreseyên Kurdistanê de dixwîne. Zimanê Erebi, Farisî û Osmanî hîn dibe. Piştî qedandina dersan û standina îcazê, difitile bajarê Bazîdê. Li wir, ji aliyekî ve dersa feqiyên medreseyê dide û ji aliyekî ve, li ser wêje û rêzimanê Kurdî dixebite.

Bi giranî xebatên xwe bi zaravayê Kurmancî dinivîsîne. Şerefnameya Şerefxanê Bedlîsî ji zimanê Farisî werdigerîne zaravayê Kurmancî. Di heman gavê de, helbestan ji zimanê Erebi, Osmanî û Farisî werdigerîne zimanê Kurdî. Dîroka Kurd û Kurdistanê ya piştî Şerefnameyê heta dema jîna xwe, bi rewşeke zanistî û têkûz dinivîse. Li ser wêjeya Kurdî radiweste û beşekê jê dinivîse. Rêzimana Kurdî digel gelek qeydeyên rêzimanî hildide destê xwe û dinivîse. Ji bilî van, gelek berhemên din jî ji destê vî zatî derketine. Lê heta niha yek ji van berhemên bi destê me neketiye. Piraniya berhemên Mele Mehmûd, di arşîvên Petersburgê de hatine berhevkerin.

Ji berhemên Mele Mehmûd a ku heta niha me dîtiye û di destê me de heye, bi tenê pirtûka "Adab û Risuma Kurdan" (Erf û Adetên Kurdan) e û bi zaravayê Kurmancî nivîsiye.

Erf û Adetên Kurdan bi rewşeke zelal û bi hişdarî raxistiye pêş dengê gelemperî. Bi qasî em pê agahdar bûne, ev pirtûk li zimanê Rûsî, Tirkî, Erebi, Farisî û zaravayê Soranî hatiye wergerandin.

Mele Mehmûdê Bazîdî, ji bo ku gelê xwe baş binase, li

erdnîgariya Kurdistanê baş digere. Li nav eşîran, koçeran û gundan gelek dahûrandinan dike, hal û tentêla wan qenc hîn dibe. Mêvanî, malovanî (mêvandari), keçxwestin, dawet, cîrantî û yên din qenc hîn dibe û van zanînan di serê xwe de, bi cih dike û paşî dixwe ser kaxezê, bi van biza- van pirtûka wî ya bi navê "Adab û Risuma Kurdan" derdikeve holê. Qenc guhê xwe bidine pêşgotina vê pirtûkê ya çapa Rûsî M. B. Rudenko ka çi dibêje:

"Eger xebata Mele Mehmûdê Bazîdî digel Aleksander D. Jaba nebûya, ev çand û nasîna Kurdan a çaxa navîn bi vê rewşa sererast dê bi dest me neketa."

Mele Mehmûdê Bazîdî, kesekî berhevkar û arşîvkar bûye. Xebatên ku dikirin û ew belgeyên ku bi destên wî diketin, gişk arşîv dikirin û arşîva wî ji her kesî re vekirî û serbest bû. Gelek kesan û zanayan ji pirtûkxaneyê Mele Mehmûdê Bazîdî havi- didît û xebatên ji wan re pêwîst li wir pêk dianîn.

Konsolosê Rûs Aleksander D. Jaba, di nîveka sedsala 19an de, ji bo konsolostiya Rûsan tê bajarê Erziromê. Jaba di demên borî de kêfa xwe ji çand, dîrok û wêjeya Kurdî re anîbû. Li Erziromê ev keys xweştir kete destan û bi Mele Mehmûdê Bazîdî re peywendî danî. Hêdî hêdî hevdu nasîn. Ji wê rojê paşê di gelek xebatên wan bi hevdu re dixuyin. Xebatên wêje, dîrok, çand û rêziman bi hevdu re pêk ûnin. Mele Mehmûd, ji pirtûkxaneyê xwe gelek pirtûkan dibexişîne Jaba. Di nav wan de, gelek ji destxet- in. Hemin e ku ji wan destxetên Mele Mehmûd yek jê pirtûka "Adab û Risuma Kurdan" bû. Bi vî awayî destxetên Mele Mehmûd ketine destê Aleksander D. Jaba. Dema der- basî welatê xwe dibe, destxetên jî bi xwe re dibe, li arşîva Petersburgê dinivîse û radestî rêfa wê dike. Ji wê rojê paşê ve bi gîranî jî heman arşîvê havi- didît.

Li vir, em çend paragrafan ji pirtûka wî zati ya bi navê "Adab û Risuma Kurdan" pêşkêşî xwendekaran bikin:

“Kumreşî û bedgumanî li nik taifên Kurdan tune ne. Mesela, jinên wan ên ciwan, digel mêrên biyanî xeber didin, dikenin, rûdinin û radibin. Ew bedgumaniyê nakin. Îla ku xirabiyê bibînin û yeqîn bikin helbete bêmecal wê jinê dikujin û wî mêrî jî. Êdî yê wan xwîn tune. Kesek li wan nabe xweyî. Kurd li hemû qebahetan dibine xweyî, lê li şola xirab nabine xweyî. Lewre li nik wan gewî eyb e.

Yek ji adetê Kurdan e ku xwîndar şûrê xwe davêje stuyê xwe û topek cew dide binçengê xwe û diçit xwe davêje mala xweyê xwînê ku; ‘Eva şûr û eva kefen, an min bikuje yan min aza bike!’. Îcar xweyê xwînê helbete wî xwîndarî aza dike.

Eger Kurd, îhsanek, keremek û qencyek ji yekî bibînin, qet ji bîr nakin. Daîm wê qencyê, di nava xelkê de, di meclîsan de dibêjin û xirabî jî wisa. Ji ber awaza qencyê daîma merama wan ew e ku xizmetekê bikin. Ji ber xirabiyê jî mibadela wî bi xirabî û heyfê bikin. Ew dibêjin ku qencî jî, xirabî jî winda nabin. Xeberdan bi cewabê perwa dibin. Hakim bit jî, helbete cewaba heq dibêjin û natirsin. Bila wî te’zîr jî bikin. Elbete wê cewabê dê bibêjin. Di xeberdanê de xwedî cesaret in. Eger bêne kuştin jî, dîsa xem nîn e. Yanê bi rastî wekî miletên mayî ji kuştine natirsin û dilêr in.

Ekserê Kurdan jinek tenê tînin. Nadir axayêd wan bi du sê jinan re dizewicin. Jinberdan di nav wan de qewî kirêt û eyb e. Ev yek kêma diqewime. Zehfê jinêd wan hise û pere ji malêd bav û dêyên xwe nastînin û dibexşînin warisê mêr.”

Feqî Huseyîn Sağnıç

Çavkanî:

- Büyük Ansiklopedi, Milliyet Yayınları, Cild 10, 1990.
- Ruhani, Babe Mertlox; Tarîxê Meşahirê Kurd, Tehran 1952, Cild 2, r.1 1947.
- Bazîdî, Mele Mehmed; Adab û Risumên Kurdan.

Mem û Zîn

Ji şairê Kurmancan, bi zimanê Kurmancî, di tarîxa hezar û şeşsedî de, di qeseba Bayezîdê de, hezretî Ehmedê Xanî kitêba ku telif kiriye bi wezn bi navê Mem û Zînê, aşiq û maşûq, li wechê muxtesr beyana wan dike.

Di zemanê pêşîn, di wextê taifa el Milûkan de, di tarîha şeş sed û salekî hîcrî de, ji taifa Kurmancêd Ereban, ji silsila Hezretî Xalid, bixoser, ne di bin hukmê kesekî de, hisêbke gora zemanê xwe, di Cizîr û etrafê wê de, herçî taifeyê Kurmancan ku hebû di nav wan de wekî qiralekt bixoser; mîr Zeyneddîn nav mîrekî bi nav û şan û mirxes el

enan, xoyê mexsed û meram hebû. Ji bo mîrê melûm jî, hemû esbabê xundkarî û miradxwazî jî di dereca kemalê de bû û mîrê melûm jî di husn û rindî de nadire el zeman.

Du xuh ji wî re navê ya mezin Sitî û navê ya biçûk jî ji nivê navê wî bû ku Zîn dibe. Ev her du keçêd pak, spî, gihane dereca kemalê. Di nav heremserayê de, xudam û cewarî di xizmeta wan de, bi naz û nîmet perwerde, bi keyf û sefayê, di eyîş û zewqê de bûn. Ji her kenaran xwazgîn û talibên wan hebûn, lakîn lewra ku hinkuf nebûn, nedan.

Dîsan ji nav Cizîrê, ji eşrafên begzadan û eyanan, Eskender nav pehlewaneke zemaneyî hebû. Sê kurêd wî jî hebûn, qewî behadir û xweyî quwet. Navê yê mezin Tacdîn û navê yê nivkê Çeko û navê yê biçûk Arif bû. Ev her sê jî, di xizmeta mîr de bûn. Emma Tacdîn, qewî muqerebê mîr bû zehf jî li nik mîr qewî zêde mera el xatir bû.

Di wî wext û zemanî de sersal dikirin. Wê rojê, ehalî û xelkê bajêr, hemû feqîr û dewlemend, mezin û biçûk, nêr û mê, imûmî ji bo geşt û geryanê, bi derve diçûne deşt û sehrayê. Cins cins û ref ref, derve resma keyfxweşiyê îda Newrozê li wê derê îcra dikirin, lewra wî zemanî qismê taîfa jinêd musulmanan hemû mestûre û veşartî bûn; bi ruyê namehrem û biyaniyan nediketin. Lakîn roja ku ew îda Newrozê dibû, hîcab û perde ji taîfa jinan radibû; mêr û jin wê rojê bi hev xuya dibûn. Eger kesekî qîzeke bakîre

hebûya, wê wextê kurê ezeb didîtin. Her kesê ku meyl û mihebeta kê dikira, eger hingov bûya paşî bi emrê şerîetê ji bo xwe dixwastin. Ji bo vê xeberê, wê rojê, pîr û ciwan, imûnî bi derve çûbûn û li geşt û seyranê bûn.

Dîsan ji ehlê Cizîrê, lakîn ji dereca nîvekê, digel Tacdîn li hemumir, navê Mem ciwanek hebû. Dibîrzade bû ew jî. Digel Tacdîn ji qedîm de eqid û benda kemera birayetî girêdabû û elaqa mihebet û modeta sadîqe girêdabû. Her daîm digel yekûdu diketin û radibûn. Wê rojê mîr Zeyneddîn jî, ji bo hemû xulam di xwe re destûra çûna geşt û seyranê da. Tacdîn jî hat digel birayê xwe yê sadîq, Mem.

Her du ketine libasa du jinan, tebdîl el qiyafe di sûretê jinan de, çûne nav cemiyeta mezkûr. Li vira li wî digeriyan. Li vî kenarî em bêne halê Sitî û Zînê. Ewan jî fikir kirin. Ew her du jî ketine libasê mêran, tebdîl el came. Ew jî çûne nav cemaetê. Di wî zemanî ku kaşû listin adet bû. Sitî û Zîn li sûretê lawan, digel kurêd ciwan ku kaşû dilîstin, di wextê ewan ew riwal dilbendî de aciz kiribûn, Tacdîn û Memo jî wê wextê rastgele di libasê jinan de hatine wê derê û ew hal û qerebalixa xelkê dîtin.

Ev ehwala ji mirovekî pîr pirsiyar kirin. Ew jî cab da ku du lawêd ciwan peyda bûne û herçî ciwan ku dilîza de ye bi zora milêd xwe li benda ku kaşûyî ji wan standibin. Lakîn qet kesî ew nenasîn. Ji vî bajarî ne, emma kî ne? Nehate zanîn. Ev xebera Tacdîn û Memê ku di sûreta jinan de bûn ku bihîstin, çûne nav wê qerebalixê. Ji kenarekê ku Sitî û Zîn ku di şeklê kuran de bûn, fi el hay yanî nafilî ji kenarê Xudê de Tacdîn li Sitî û Mem li Zînê muhtela û aşiq bûn. Elaqa vîne li wan her dukan girêdan û ji kenarê Sitî û Zînê jî, dîsan wiha elaqa mihebetê di kemala dereceyê de peyda

bû, ji her du terefan de, bîla nihaye, bi yekûdu re pabendî vînê bûn û Tacdîn û Mem ji kemalê dereca mowedetê xwe şimirandin û hisêbke bêhiş bûn. Lakîn Sitî û Zînê, çunku ixtiyara wan ji dest neçûbû, nêzikî wan bûn. Sitî muhra xwe ya cewahir deranî, kire tiliya Tacdîn û muhra wî jî deranî kire tiliya xwe. Û Zînê jî, dîsan wiha, muhra xwe deranî kire tiliya Memê û muhra Memo jî deranî kire tiliya xwe. Paşî bi teref heremsera xwe ve çûn.

Paşî wan Tacdîn û Mem jî, ji meya hîretê hişyar bûn. Tacdîn di tiliya xwe muhrekî cewahirî dît ku li ser wî navê Sitî hatiye kolan û neqîş bûye. Mem jî wiha muhrekî cewahirî dît ku navê Zînê hatiye nivîsîn. Ev her du wiha giriftarî belayê evînê bûn. Di vî halî de, mat û muteheyirbûyî man. Ji kenarê dîn em bêne ehwalê Sitî û Zînê. Ew her du jî vegeriyan û hatine heremsera xwe ya xas. Êdî gav bi gav ketine agirê eşiq û muhebetê, roj bi rojê coş û xiroş dikirin. Ew her du jî zar û zeîf bûyî, şev û rojan hawar û gazî dikirin û halêd wan perîşan bû.

Dayînekî wan î pîr, ecûze, salxurî û dinyadîtî û di imûrê dinyayê zehif îdrak û pîr finûn bi navê Mîzebûn hebû. Ew dayin ku halêd wan wiha perîşan dît, kete şibhê û sebebê perîşanî û melala ehwalê di wan pîrsiyar kir. Ji ibtîda ewan rêya înkare girt. Paşê dayîn ji bo wan weid û weid kir, qata ev derd û ev hala, li serêsalê li we peyda bûye, her çawan e

eger ji şerê ins û cin û periyan jî bibe, elbet e tedbîrek û ilacekê kirin ji dest min tê, vî derdî ji min xef cayiz nîne. Paşî çiqas diçe bafsê helaka we dibe?

Wekî wiha gote wa, Sitî û Zînê macera wekî bûyî, kemakan teqrîr û beyan kir. Dayîn cewab da ku erê xebera we qewî qenc di rêya Xuda ye, lakîn ev e ku dibêjin me keç diye û hebandiye. Keç keçan bihebînin û aşiq bibin bêfayde ye û semre nade, belku keç li kuran û kur li keçan aşiq dibin û ji hevdu behremend dibin. Ji du keçan çi hasil dibe eger fi el waqîi êd we dîtî eger kur dibin. Ez di ilûman de mahir im, li esmana melayîk, li erdî perî jî bibin, ez dê bi quweta ilmê nicûmê û remlê bibînin û mesxerî we bikim.

Paşî, Sitî û Zînê ev bihîstin, ew muhrêd ku berê ji Tacdîn û Memo estandin û anîbûn bi deranîn û dane destê dayînê. Eve nîşanêd wan keçan eger bi rastî tu ilmê remlê dizanî, xuyên di wan bibîne kî ne, gotin. Dayîn jî muhr stand. Di wî zemanî de di nav Cizîrê de melayekî qewî remal hebû. Çû nik melayê remal û got ku du kurêd min î sêwî hene. Roja serêsalê çûne geryanê, paşî ku vegeyriyan, nexweş û bedhal in, lakîn di destê wan de her yekî hengostîrek heye. Ev e çi hal e û çi bela ye; ez nizanîm. Melayê remal gava ku fikirî li şiklê remlê, navê Sîiyê digel Tacdîn û navê Zînê digel Memo dît. Wekî ehwal ji remlê zanî, gote dayînê:

-Ji bo çi diro dibêji? Bi derewan şuxil nayête dîtin.

Paşî, ew made wekî bûyî ji ewel heta axirî ji bo dayîne neqil kir û beyan kir û got ku xweyêd muhran, yek begzade ye û navê wî Tacdîn e û yek ji dibîrzade ye û navê wî Mem e. Welakîn ew her du jî bi vî derd û elema eşq û vîne muhtela û nexweş bûne. Rabin hûn xwe bixine şiklê hekîmekê û herin ewan bibînin. Wê wextê, ehwalî dizanin. Li ser vê xeberê, tebdîl el libas bû, xwe xiste libasê hekîman, çû cihê ku Tacdîn û Mem li wê bûn. Wekî dayîn di sûreta hekîman de dîtin:

–Tu hekîm î, were zû nexweşêd me hene, binêre û derman bike!

Heke dayîn birine nik Tacdîn û Memo, her çî ye nihêrî û nêza wan hisêbke got paşî xelkê ku li wê hazir bûn bi derve deranî ku ez ê derman bikim. Paşî, wekî ewan bi tenê man, ehwal wekî bûyî gote wan û muhrê di wan deranî, da dest wan û digel gotina ehwalî ji Sitî û Zînê silav anî, êmneyî û teselî da dilên wan ku Xudê mezin însaeallah xeman mekin di nêzîk de li ser xeberê qata sûretekî dibîne. Wiha got û Tacdîn û Memo ehwal wekî bûyî ji wan re jî beyan kir, silava wan jî gihande van û êmnehî û dilxweşî jî dan wan, tesela kir ku hal û ehwalê melûmî her du kenaran bi wî agirê eşqê roj bi roj ala û digirt.

Tacdîn ku begzade û xanedan bû, paşî mudeyekî, mela
û eiyane Cizîrê berhev bûn û çûne nik mîr Zeyneddîn. Rica
û hêvî bi emrê Xudê, dana Sitî ji bo Tacdîn û çiraxkirina
wê derxwast kirin. Û mîr jî rica wan qebûl kirî, Sitî da
Tacdîn. Gora wî wext û zemanî tedarek û pêkhatinekî
dirust hazir kirin di nav hindek wextekî de daweteke xund-
karane kirî. Sitî bi rê kirin û eqda nîkaha wê li Tacdîn kirin.
Ew her du aşiq û maşûq digel yekûdu gihane mirad û
mexsedê, lakîn Mêm û Zîn dîsan wiha di agirê eşqê de
dişewitîn, li ser halêd xwe, bi ax û dax mayîn.

Paşî mîr Zeyneddîn dergevanekî heremê hebû, qewî heramza û muftîn û tilbîs, navê wî Bekir bû. Ew heramza mexsûs ji hesed û dexes û nîfaqê di vê şûlê de direft. Çav re dikir, rojekê ewî mîr xelwe dît û hisê ku ji bo xêrxwaziyê çend xeberên di min hene îfade bikim, got:

–Ey birê, ku dana Sitî be Tacdîn şûlekê ne layiq bû, lakîn her çi ye, te ew da; çû begzade ye. Lakîn Mem kurê debîran e û çavê wî jî li Zînê ye û Tacdîn hisêbke bi xweser, Zîn daye Memo. Wiha digel wî qewil kiriye. Ev çi xeber e? Ev e dewrê xîret û mezinayiyê ye; ev çi ye? Bivê hûn çewan rahetê dibin?

Mîr berê bawer nekir ku eslê vê xeberê dê nebe. “Ez zêde Tacdîn û Memoyî hez dikim. Ew jî şûlêd wiha nelayiq nakin û kirina wan qet tesewir nakim.” Eger çi got jî, lakîn Bekirê minafiq bi her terzî dest bi îftira û bohtanan kir. Li ser vê jî mudetek zeman borî.

Mem cuda û Zîn cuda, her yek bi derdê eşqê dişewitîn. Wiha pêlekê çû. Baxçeyekî mîr Zeyneddîn, qewî dilguşa û cihekî keyf û sefayê hebû ku di nav wê de otax û dîwanxane û qulatîn û bixeyr ji wan her çi lazimî di îbra xundkarane hemû mewcûd bû û mureteb û muzeyen amade. Her lewazimatê ku diva, dayima hebû. Carinan digel nedîm û muqereb û eyanan diçûne wî cihê keyfê, li wê derê eyş û uşret dikirin.

Rojekê mîr digel nedîm û etbaên xwe çûne nêçîrê; ew baxçe wiha musmir, vala mabû. Dilê Zînê teng bû, ji bo teferucê bi tenê hate wî baxî û digeriya. Meger ji kenarê dinê Mem jî ku bi tenê mabû, dilê wî jî teng bûyî, ew jî bi tenê rast kullen hate wî baxî. Mem û Zîn di nav rezî de liqayî hev bûn. Her çi du aşiq û meşûq hevdu dîtîn, car girîn û car ken, bi keyfxweşî enan, ixtiyar ji dest çû, her du aşiq û meşûq bi jor ve derketine dîwanxaneyê û hevdu hembêz kirî digel yekûdu, aşiq û meşûqane, dest bi xeberdanê kirin. Yek car wext û çax û hatina mîrî ji bîr kirin. Bi

vî halî, ji meya vînê serxweşbûyî di keyf û sefayê de bûn heta êvar jî nêzîk bûyî.

Qezay nagîhanî, mîr Zeyneddîn nêzîkî êvarê ji nêçîrê zîvirî, wiha rast hate baxî. Li ber derê wê qesra melûm ji hespî peyabû. Li vir şerbet û qaweyekê bixwin û hêsayî bibin, gotî. Digel xulam û oldaşêd xwe wiha ji nişkê ve hatine dera qesrê ku Mem û Zîn tê de bûn. Zîn wî wextî ku dengê birayê xwe bihîst, hiş hate serî û got: “Memo ku çê dibêjî û çê dikey? Ev e mîr hat!”

Ku ev xebera got, êdî naçarî, Memê Zîn stande binê ebayê xwe û veşart û li goşeyeke qesrê qelbexî û rûnişt, di nav du balgiyan de, wiha bi wî halî. Mîr digel qelebalixa xwe hate hundirê qesrê û dît ku Mem xwe li ebayî pêçaye û li goşeyekê rûniştiye. Mîr silav da jî, Mem silav stand, emma qet ji cihê xwe nebizaft.

“Mîr im mezûr bidêrin ev benî nexoş im, hatime vira û min ta girt, qet mecala libat û hereketê nadêrim, li vira wiha mam.”

Mîr got: “Zerer nîne ku li keyfa xwe binêrin.” Mîr rûnişt û her kesek cêbicê rûniştin. Dîwanxane tijî bû. Mîr şerbet û qehwe emir kir. “Îşev li vira keyfekê bikin.” gotî.

Ji her terefekê dest bi kilam û xeberdanê kirin. Meclis kemilî û germ bû. Tacdîn di wê meclisê de hazir bû, li halê Memo nihêrî, zanî ku ji chwalekê ecîb e. Xalî nîne ku Mem

wiha nuqmî behra xeman bûye. Tacdîn rabû hate nêzikî Memo û bê îşaret ehwalê wî jî pirsiyar kir. Mem jî du kezî jî porêd Zînê jî huçka ebayî bi xev deranî û nîşanî Tacdîn da. Wekî Tacdîn ev dît, made çî ye fehim kir, kete behra fikir û hîretê. Çare û tedbira vê çî ye? Eger tedbîrek nebî ev meclis dirêj dibe û ev şûla paşî aşkera dibe. Mêm û Zîn riswa bûyî, telef el nefis dibin û bixeyrî jî wê zehif fitne û fesad jî bi vê sebebê peyda dibe. Derhal jî meclisê bi derve derket û çû giha mala xwe û gote Sitî:

-Zû zaroyê xwe digel matkê hilîn û bi derkev!

Her çiqas ku Sitî pirsiyar kir ku çî ehwal heye? Got ku niha wextê xeberdanê nîne û agir hilanî û jî çarkenarê xaniyê xwe agir û şewatê da, bi xwe jî jî derve dest bi hawar û gaziye kir. Xelkê ku gazî û hawar bihîstin, ehwal gotine mîr. Wekî ev hala melûmî mîr û xelkê ku di qesrê de li wê meclisê de bû, her kesek bezîne di defa agir û şewatê û di qesrê de bixeyrî Mem û Zînê kesek nema mabin. Wekî xalî bû, Memo gote Zînê ku:

-Te dî Tacdîn çewan wekî hezretî Xidir geha îmdada me û bi çî terzî ev belaya asmanî jî serê me defî kir?

Zîn rabû çû sera heremxaneyê, Mem jî rabû hate defa şewatê. Xulase heta hatin mecmûê mal û emlakê Tacdîn de rêya birayî de sot. Yarê wî bi vê wasîteyê jî belayê reha bû.

Xweyî kitêbê dibêje ku yar eger dibe, dê wiha be. Paşî

dîsan Bekirê mufsid û xereza winda bûyî çawane ev macera his kiriye û ev ehwala bi xef gote mîr û mîr jî zehif xezeb-nak kir. Mîr jî bi çî terzî em waqîfî heqîqeta vê şûlê bibin.

Dîsan ev mufsid û melûn got ku:

–Mîr im, rojekê bi xef, meclisekî biçûk, Mem bi tenê, bê Tacdîn û Çeko û Arif bixwaze bilanê bêtin, îlhah li Memo bike ku tu kê dihebînî? Bêje min ez ji bo te dê bixwazim. Ez milaheze dikim ku Memo mirovekî bêperwa ye, hebandina Zînê dibêje we. Wî wextî êdî şubhe namîne; ceza wî tertîb dikey. Bena li ser vê xeberê ku li hizûra we ez xuha te dihebînim dibêje, mocibî siyasetê dibe.

Li ser vê xeberê, mîr bi xef, Memo gazî kir û rûnişt. Got:

–Were digel te şetrenc bileyizim. Eger ez distînim û ji te dibem, li ser vê qewlê merama min ew e ku her kîjan keçê dilxwaza we ye, tu bibêjî! Ez ji bo te dê bistînim û bidime te.

Li ser vê şertê, her du leyiztin. Mîr sê dest temamî ji Memo birin. Êdî angora şertê xwe dest bi pîrskirinê kirin.

Meger li wê mabeynê Tacdîn ji vê behsê xeberdar bûyî. Bixwe digel her du birayêd xwe, Çeko û Arif, çek û sîlah rabestî, li wê navê hatine meclisa mîr. Êdî mîr jî qewî li Memo îlhah fikir ku bibêje. Bekirê mufsid fikrî Mem îxmaz dike û nabêje. Ewî mufsidî, bi tein û nic gote mîr ku: “Mîr im ez dizanim ya Memo hebandî, qîzeke ereban e lêv

deqandî.”

Wekî mufsidî wiha got, êdî Mem ji înadê tehemul nekir. Bê ixtiyar, cuzek ji ewsafêd Zîne destpê kir, got: “Mîr im ku ez dihebînim necîb û xilan begzade ye. Nîhayet el emir, çiqas ku Mem zêde erinî navê wê ji Zîne xuha we ye.”

Êdî mîr ji hate xezebê û got ku: “Ey nimekheram tu kî yî ku xuha min aşiq bibî û navê wê ji li hizûra min aşkera bibêji?” gote qebîla xulaman:

–Ewî bigrin û bend û zîndan bikin, emir kir.

Tacdîn digel her du birayan, pîr sîlah rabûne li ser piyan û li Memo derketin û gotine wan ku li vê derê heta em nemirin, kesek ji we nêzîkî Memo nabe.

Mîr fikirî kê dê fitne û fesad rabe, bi xwe destmala xwe avête stuyê Memo û şande zîndanê û Tacdîn digel birayan, êdî ji xatirê mîr neborîn, rabûn meyûs û erinî ji wê derê hatine malêd xwe. Mem ji mudetekê zav di zîndanê de mayî.

Zin jî, ji vê keyfîyet û elhwalê, bêhisêb û melûl û mehzûn bûyî, şev û rojan şola wê hawar û gazî bû û Mem jî, bi hesreta ruyê Zîne di zîndanê de giryan û nalan ma û Tacdîn digel du birayan û etbaan ji mîr rûgerdan û sil di malêd xwe de sekinîn.

Li ser vê halê mîqdarê şeş mehan Mem di zîndanê de mayî. Ji arezûyê ruyê yarê û zehmeta bend û zîndanê, roj

bi roj zeîf û jar û perîşanhal bûyî qewî kesb halekî xirab kiribû.

Li ser vê xeberê, Bekirê mufsîd ji vê ehwalê û perîşaniya Memo xeberdar bû, fikir dikir ku “Êdî Mem ji vî derdî xelas bûyîn mehal e. Lewra mîhneta eşqê û zuifa halî li wî tesîr kiriye kullen bêderman bûye, eve di nêzîk de fewt dibe zerer û xirabiya wî qata digehîte min.”

Lewra Tacdîn qewî pehlewanekî namdar bû û ev Bekirê mufsid ji qewî zêde tirsar. Hilakî dikir, êdî ji bo xwe fikra xelasî û necatê kirî. Di wextekî tenha di san torê hilan tiji kir. Çû nik mîr Zeyneddîn, paş erzê xilûs û îbraza sedaqetê, dest bi xeberdanê kirî, got:

–Mîr im, îrohe xase ez çûme zindanê û min Mem dî û qewî qenc li zîufê halê wî û mereza wî ku di dilê şuxelte, min fehim kir û min nêrî nebza wî digirt elametê jînê kullen jê çûye, belku di dereca miriyan de ye. Yanî min bi yeqîn ger ku eger fî el waqîi Hezretî Mesîh û Hezretî

Luqman jî bêne ser wî, çareyek li jîna wî nabî, bê şebih mirina wî muqerer e. Wekî Mem bi vî halî di zîndanê de telef bibe, meilûmî dewleta we ye ku ji kenarê Tacdîn û biran û teeluq û erbaêd wan di vî bajêrî de, çi derece fitne û fesad dê peyda bibî û belku dê di Cizîrê û milkê Bohtan û mabeyna eşaîr û qebayilêd wan de li van etraf û kenaran heta roja heşrê birûdet û dijminî dê waqîi bibe. Xulase bixêr ji sebeba belayekî ezîm e, bila şebih dê bîte baîsê hilaka me jî. Wiha bûyîn emrekî aşkera ye.

Ev qîseya wekî hatî zikirkirin ber wechê beyan îfada mîr kirî û bi mîr jî da fehmandin. Mîr jî ku bihîst, bi rastî derka vê şûlê kir, qewî zêde kete fikr û xemê û got ku tedbîra vê çi ye? Ji Bekirê mufsid pirsîyar kir. Mufsidê melûn got:

–Bi tenê çareyekê vê şûlê heye ku selamet û xilasiya mîr û min û welatî bi wê dibe! Min fikir kiriye hûn wisanî bikin jî wê jî kesrê namûs û îtibara we nabîtin!

Mîr got ku bibêje bibînim! Dest bi xeberdanê kir:

–Mîr im, tu eseh bizane ku Mem dimire, belku di dereca miriyan de ye. Niha virêken Tacdîn digel biran gazî hizûra xwe biken û dilê wan vegire bi her yekî xelatekî bide û bêje ku ez lume û Memo peşîman bûm û guneha min bi Memo hat. Lakîn çi çare muqeder wiha bûye. Min di bedela vê zulmê de Zîn da Memo. Hûn herin bi keyfa xwe bin! Ez virê dikem Memo ji zîndanê biderînim û tînime

hizûra xwe, xelat û kereman dikem, Zînê jî didem û çirax dikem. Paşî herin di heremserayê de Zînê jî gazî hizûra xwe bike û dilê wê jî vegire û emrê bike ku çend cewariyan digel xwe bibe û here zîndanê biderîne. Ez dê bi emrê Xudê te biçime Memo! Wiha bike, Mem xwe dimire û namîne. Em jî ji belayê xelas dibin û mîr im namûsa we jî naşkê. Îtibara miriya we jî li cihê xwe dimîne.

Mîr jî ku ev xebera ji Bekirê mufsid bihist, qewî begen kirî, maqûl dît.

Wekî zikir bûyî, şand Tacdîn digel birayan gazî dilni-mayî da û meteyeb el xatir xelat da û weid û weid kirin. Dîsan wekî zikir bûyî çû heremserayê xuha xwe Zîn gazî kire nik xwe, wekî hate gotin, ew jî dilxweş kirî. Got ku herin bi xwe Memo ji bend û zîndanê biderînin û bînin, ez jî dê li ser tedarekê bim di nêzik de daweta we bi keyf û sefa bikem. Hûn jî di eys û eşretî de bibin.

Ev xeber û ev şûla di nav Cizîrê de wekî mizgînî belav bû û her kes keyfxweş û şad bûn ku hezreta mîr li Memo hate rehmê û ji zîndanê bideranî û xuha xwe Zînê, digel mal û xelatan dê bidetin û çirax biketin.

Bîna li ser vê xeberê, Zîn jî, ji vê xisûsê keyfxweş û şad-bûyî, xeml û zînet da xwe, ji serî heta pêyan di zêr û zîvî de xeriqbûyî, zîb û zînet da xwediyên li ber û herem gihaye pêş û xedam û cewarî li etrefan bi qerebalixekî tamam berê

xwe dan zîndanê û daxilî hepîsxaneyê bûn. Cewaba hatina Zînê mizgîn birin ji bo Memo. Lakîn çi fayîde? Paşî çi? Beide xerab el Besra. Her çi ye, Zîn hat û Mem dî hem-bêzkirî. Wekî dest bi xeberdanê kirin, Memê jar derhal ruh teslîm kir, ji darê dinyayê axîretê îrtihal kir.

Wekî ev hala ehlê zîndanê û Zîn û hazirê wê derê ku dîtî bi vê terzê jar û sefil, Memo di zîndanê de bi vê halê zulmen telef û hilak el nefîs bûyn; li her kesekî dijwar hat û pê şewitîn û hawar û gazî û girîn û zarî bû ku hisêbke wekî roja qiyametê peyda bû û ji vê şor û şîmateyê di nav bajêrî de û lule û xewxa zahir bûyî. Tacdîn û birayan û eşaîr û qebayilêd dinê û imûmî xelkê hatin şîn û matemekî mezin peyda bû.

Mîr ji vê waqîeyê xeberdar bû, ew jî hate şînê. Herçî uzir û behane dikirin. Ema paş çi? Mem êdî li ser adetê bi defna neîşa wî meşxûl bûn. Di wê navê de qezaên Bekirê mufîd rastî Tacdîn hat, heman fi el hal xencer kêşa, hema li wê derê, ew Bekirê xebîs û mirdar cezayê wî layîq tertîb kir, qetil kir û leşê wî yê mirar avêtine kenarê kulîvekî.

Neîşê Memo, Tacdîn digel birayan li ser serê xwe danîn û mîr Zeyneddîn û Zîn û başqê îmûmê ulema û suleha û eiyanê wîlayet û ehlê bajêr hemû bê şînekî ezîme û bi qerebalixekî zav berîn çal kirin. Paşî ku Zîn bi şûn ve hate heremserayê, ew jî bêkeyfbûyî û birayî xwe mîr Zeyneddîn gazî nik xwe kir. Ji wî rica û hêvî kir ku: “Evê xedameka xwe efû bikin! Ez jî dê bi xaniyê axretê koç bikim û hendek wesyetêd min hene dê li hizûra we ya alî eriz bikim û li ser dad û edil û însafê adeta ewan hêviyan dê bikim. Ji lewazimatê hiqûqê di birayetiye ku ewan der heq vê zeîfeyê îcra

bikî. Niha ku Mem fewt bû û xedameka we jî li ser çûnê ye, êdî rêza hîcab û veşartinê bûrî, meilûmî cenaba we ya alî bibe ku em her du fi el heqîqe aşiqêd sadiqîn û di nav dinê jî, em negihane yekûdu. Xirabî jî, ji me sadir nebûn. Her çî ye, qeza û qeder û qismeta hezretî layezalî der heqa me de wiha bûye. Çi çak, lakîn ji kenarê cenabê we der heqî Memo de zulm û xedir kullî bû, bîla heq hinde qeder wext di zîndanê de hepis bû û axir el emir jî di zîndanê de merhûm bû. Xedameka we jî bi kenarê axîretê koç bikitin. Ez û Sitî her du xuh in. Wextê ku te Sitî da Tacdîn, te hinde resma dawetê îcra kir û hinde qeder mal û pirtal, techîz daye Sityê û paşî ew qeder resm û risûmat û keyf û şayiya xundkarane balacera mezin kirî. Ew qas ayîn û qewaîd destûr û sirûrî mureteb mirî. Te ew bi mexseda xwe şad kirin. Ev xedameka we jî li ser isûla edil û însafê û heqanetê ew qeder hise û pare û nesîb, hêvî iltîmas û istirham dikem barî di dinê de ji bo vê zeifeyê meyser nebû di axretê de jî bêpar bûyîn. Mixalîfê mirweta we ya alî bûyin. Şoleke aşkera ye. Bena li ser vê xeberê, sê hêvî di vê acizê de heye; qebûl biken; ewelî ew e ku emir biken roja merga min, wekî daweta Sityê, imûmî hemû sûq û bazar û kolanêd bajêrî bixemilînin û tertîb biken; herçî ku alatêkeyf û şayiyê hisêb ke ku goya dewet e îcra biken û di nav sera alî de jî destexiwanêd zad û teaman hazir biken;

xebera xedameka we bûyî. Dîsan wiha, heta sê rojan hemû ehlê bajêr, maldar û feqîr, bên gazîkirin, bên team û zad bixwin û biçin. Wiha serf û bezil bibe. Bixêr ji vê jî, herçî ku hezreta we heta salekê tamamî di sera alî de û yan bixêr ji vî di cihê dinê de xerc û mesref diken, sewaba wan jî bibexşîne ruhê vê xedameka xwe, evana jî bi niyeta vî acizî serf û bêne dayîn. Wesyeta duyê, emir bikin hemû ehlê bajêr, mezin û biçûk, mêr û jin, ketek bi şûn ve nemayî, bîlcumle digel neîşê min bi tebayî bên û bibene meqberan. Wesyeta sêyê. Ew e ku mezrê min jî li tenîşt mezr û qebrê Memoyî, mezlûmên bêşûc fewt bûyî, bête kolan û bête hazîrkin. Wextê ku evê zeîfeyê piya de dikine nav qebrê, wê gavê jî hezreta we bi dengê bilind ku ew xelkê hazîrbûyî hemû bên bibêje ku min bi husn û reza xwe Zîn da Memo. Wehan sedayekî paşî evê zeîfeyê daynîne nav qebrê û bispêrîne Xudê. Wesyetêd min ev bûn."

Û rojekê paşî, Zîn jî koç kirî, çû dar el beqayê. Wekî hate gotin, matema wê hate girtin. Ew jî tekfîn û techîz kirin, wekî ku hêvî û niyaz kiribû, bi wê terzê birin û digel Memo çal kirin. Ev dastana jî wan di dinê de yadigar ma û hekayeta wan di nav imûnê Kurdistanê de meşhûr e goya wiha dibêjin ku li ser qebra her yekî jî wan darekî gulî heşîn bûye û bi jor ve ser kêşaye û li hevdu peçkîne. Niha jî elan qebirê di wan kivşê û li wan etrafan bûye ziyaretgah.

Her kes carinan diçîte ziyareta wan.

Ev e li ser wechê kurtî û ixtisarê, zibda kitêba Mem û Zînê. Ev qeder li vira hate gotin, ji vê zêde heqîqeta halî êdî qenc cenaba hezreta Xudê teala dizane, lewra ev hekaye nêzîkî heşt sed salî heye ku waqii bûye. Êdî, rastî cenaba Xudê teala bi xwe dizane, alim el sir we el xefaya her ew e. Temme.

PIRTÛKXANEYA EHMEDE XANÎ

Mem û Zîn • Mele Mahmûde Bazîdî
Memê Alan • Evdîrehîm Rehmî Hekarî
Gazinda Xencera Min • Celadet Alî Bedir-Xan
Klêopatre • Celadet Alî Bedir-Xan
Hevînd • Celadet Alî Bedir-Xan
Eyloyê Pîr • Kamîran Alî Bedir-Xan
Dimdim • Ereb Şemo
Hopo • Ereb Şemo
Reşoyê Darê • Cegerxwîn
Cîm û Gulperî • Cegerxwîn
Li Goristaneke Amedê • Osman Sebrî
Guneh • Qedrî Can
Jana Gel • Îbrahîm Ehmed
Gulê • Nûredîn Zaza
Pêşmerge • Rehîm Qazî
Hêlîn • Mahmut Baksi
Gundikê Dono • Mahmut Baksi
Govenda Li Ber Mirinê • Bavê Nazê
Gulistan û Şev • Hesên Silêvanî

Weşanên LîS, Diyarbekir 2007

ISBN 978-975-6179-31-4

9 789756 179314

Mele Mehmûdî Bazzîfî
Mem û Zîn